

บทคัดย่อ

การศึกษาบทบาทสตรีชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงต่อการพัฒนาเศรษฐกิจครัวเรือน มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของสตรีบนพื้นที่สูงที่ได้รับการพัฒนา และ (2) ศึกษาบทบาทสตรีในการพัฒนาเศรษฐกิจครัวเรือนบนพื้นที่สูง ใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Method) ทั้งการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ แบ่งการศึกษาเป็น 2 ส่วนหลัก ดังนี้

ส่วนที่ 1 ผลการดำเนินงานส่งเสริมของโครงการหลวงต่อคุณภาพชีวิตของครัวเรือนและการเปลี่ยนแปลงบทบาทสตรีชาติพันธุ์ในพื้นที่โครงการหลวง ด้วยการสัมภาษณ์กลุ่มสตรีตัวอย่าง 7 ชาติพันธุ์ ได้แก่ กะเหรี่ยง ม้ง ลาหู่ เมี่ยน คนเมือง อาข่า และจื๋นยูนนาน ในสถานี/ศูนย์พัฒนาโครงการหลวง 12 แห่ง ได้แก่ อินทนนท์ ขุนวาง แม่แฮ แม่พะ แม่สาใหม่ ห้วยลึก ป่าเมี่ยง พระบาทห้วยต้ม ห้วยโป่ง ห้วยน้ำขุ่น ผาตั้ง และปังค่า จำนวนตัวอย่างทั้งสิ้น 1,823 ราย พบว่าสตรีผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่มีอายุ 31-60 ปี คิดเป็น 74% โดยสตรีตัวอย่าง 65% ได้รับการศึกษา ส่วนใหญ่จบชั้นมัธยมศึกษา (44%) และประถมศึกษา (43%) สำหรับการเข้าร่วมงานส่งเสริมกับโครงการหลวงมีทั้งแบบที่เป็นสมาชิกโครงการหลวงและการเข้าร่วมงานส่งเสริมด้านอื่น แบ่งเป็น 3 ด้าน ได้แก่ ด้านการส่งเสริมอาชีพทั้งในและนอกภาคการเกษตร ด้านการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม

ผลการดำเนินงานส่งเสริมของโครงการหลวงส่งผลให้คุณภาพชีวิตของครัวเรือนและบทบาทสตรีมีการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นในแต่ละมิติ รายละเอียดดังนี้ ความมั่นคงด้านอาหาร โดยภาพรวมครัวเรือนมีความมั่นคงด้านอาหารเพิ่มขึ้น เมื่อเทียบกับก่อนเข้าร่วมงานส่งเสริมที่ครัวเรือน 17% ขาดแคลนข้าว หลังเข้าร่วมงานส่งเสริม จนกระทั่งปี พ.ศ. 2563 ครัวเรือนที่ขาดแคลนข้าวมีความมั่นคงด้านอาหารเพิ่มขึ้น ครัวเรือน 7% มีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคเพิ่มขึ้น บางครัวเรือนมีสถานการณ์การขาดแคลนข้าวลดลงจาก 3-4 เดือน เหลือ 1-2 เดือน ครัวเรือนส่วนใหญ่สามารถเข้าถึงแหล่งอาหารประเภทพืชผัก ผลไม้ สมุนไพร ที่หลากหลายได้ตั้งแต่ 10 ชนิดขึ้นไป และมีเนื้อสัตว์บริโภคตั้งแต่ 3 ชนิดขึ้นไป ด้านรายได้ต่อปีของครัวเรือน โดยภาพรวมครัวเรือนสตรีตัวอย่างมีรายได้เพิ่มขึ้นเมื่อเทียบกับก่อนเข้าร่วมงานส่งเสริม ซึ่งครัวเรือนส่วนใหญ่ (80%) มีรายได้ไม่น้อยกว่า 50,000 บาท/ครัวเรือน/ปี หลังเข้าร่วมงานส่งเสริม จนกระทั่งปี พ.ศ. 2563 สตรีตัวอย่างมีรายได้เพิ่มขึ้น โดยมีครัวเรือนที่มีรายได้ไม่น้อยกว่า 50,000 บาท/ครัวเรือน/ปี คิดเป็น 12% ครัวเรือนที่มีรายได้สูงสุด คือ 550,000-600,000 บาท/ครัวเรือน/ปี คิดเป็น 1% และรายได้ส่วนใหญ่ 50,000-150,000 บาท/ครัวเรือน/ปี คิดเป็น 65% สูงกว่าที่รายงานในข้อมูลของมูลนิธิโครงการหลวง ซึ่งเป็นรายได้เฉพาะส่วนที่เกษตรกรส่งผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์ผ่านฝ่ายตลาดโครงการหลวง แต่รายได้จากการเก็บข้อมูลเป็นรายได้จริงของเกษตรกรทั้งจากการจำหน่ายผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์ผ่านฝ่ายตลาดโครงการหลวง จากการจำหน่ายเอง และรายได้จากแหล่งอื่น ทั้งนี้แหล่งที่มาของรายได้ส่วนใหญ่มาจากภาคการเกษตร

ผลการเปลี่ยนแปลงเรื่องบทบาทและการมีส่วนร่วม พบว่าสตรีมีบทบาทในด้านต่างๆ มากขึ้น ดังนี้ ความมั่นคงด้านอาหาร โดยรวมสตรี 38% มีบทบาทในการหาแนวทางแก้ไขปัญหากรณีขาดแคลนข้าว ยกเว้น 3 ศูนย์ฯ ได้แก่ ปังค่า ขุนวาง และห้วยลึก ซึ่งสามีและภรรยา มีบทบาทที่ค่อนข้างเท่าเทียมกัน รวมถึงอีก 2 ศูนย์ฯ คือ ห้วยน้ำขุ่นและแม่แฮ ซึ่งสตรีเป็นผู้ตัดสินใจหลัก นอกจากนี้สตรีส่วนใหญ่ยังเป็นผู้ตัดสินใจหลักในการเลือกชนิดอาหารของครัวเรือน ด้านครอบครัว สตรีมีบทบาทหลักในการดูแลรักษาสุขภาพอนามัยของคนในครอบครัว การเลือกอาหารสำหรับครอบครัว การศึกษาของบุตร การตัดสินใจเรื่องค่าใช้จ่ายของครัวเรือน และมีบทบาทที่ค่อนข้างเท่าเทียมกับผู้ชายในการเลือก

ชนิดพืช/สัตว์เพื่อสร้างรายได้ การจำหน่ายผลผลิต การหาแหล่งทุนและสินเชื่อเพื่อการเกษตร นอกจากนี้สตรียังมีส่วนร่วมในการพัฒนาหมู่บ้าน 3 เรื่องหลัก ได้แก่ ร่วมจัดทำแผนพัฒนาหมู่บ้านกับผู้ใหญ่บ้านและชุมชน ร่วมพัฒนาชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านต่างๆ และเป็นผู้นำด้านการอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น ในส่วนของการยอมรับบทบาทสตรีของชุมชนพบว่าชุมชนมีการยอมรับบทบาทผู้หญิงในปัจจุบันมากขึ้นจากสตรีมีบทบาททางการเมืองท้องถิ่นมากขึ้น มีสิทธิเข้าร่วมประชุมและเสนอความคิดเห็นได้มากขึ้น ความคิดเห็นของสตรีได้รับการยอมรับมากขึ้น สตรีสามารถทำงานนอกบ้านและมีส่วนร่วมในการหารายได้ของครัวเรือนมากขึ้น มีกิจกรรมในชุมชนให้สตรีเข้าร่วมมากขึ้น เป็นต้น

ผลการเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับ SDG # 5 จำนวน 3 เรื่อง ได้แก่ (1) สัดส่วนของผู้หญิงที่ดำรงตำแหน่งในการปกครองท้องถิ่น พบว่าสตรีตัวอย่าง 16% ดำรงตำแหน่งในการปกครองส่วนท้องถิ่นและตำแหน่งในกลุ่มต่างๆ (2) ส่วนแบ่งของผู้หญิงในจำนวนของผู้ที่เป็นเจ้าของที่ดินทางการเกษตร พบว่าโดยภาพรวมสตรีตัวอย่าง 38% มีชื่อเป็นผู้ใช้ประโยชน์ที่ดินทางการเกษตร แต่ทั้งนี้พบพื้นที่ศึกษาที่มีสัดส่วนสตรีตัวอย่างมีชื่อเป็นผู้ใช้ประโยชน์ที่ดินทางการเกษตร 50% ขึ้นไปมี 3 แห่ง ได้แก่ ศูนย์ฯ ผาตั้ง (58%) ศูนย์ฯ พระบาทห้วยต้ม (53%) ศูนย์ฯ ขุนวาง (50%) (3) สัดส่วนของผู้ที่เป็นเจ้าของโทรศัพท์มือถือ พบสตรีตัวอย่าง 82% เป็นเจ้าของโทรศัพท์มือถือ และ 90% สามารถใช้โทรศัพท์มือถือ (Smart Phone) ในด้านอื่นๆ เช่น เข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ดูข้อมูลดินฟ้าอากาศ ทำธุรกรรมทางการเงิน รวมถึงการติดต่อสื่อสารในรูปแบบการแชทหรือวิดีโอ เป็นต้น

สำหรับแนวทางการยกระดับบทบาทสตรีชาติพันธุ์ที่เท่าเทียมกันในชุมชนโครงการหลวงประกอบด้วย (1) การส่งเสริมอาชีพนอกภาคการเกษตรสำหรับกลุ่มผู้ด้อยโอกาส/กลุ่มสตรี/กลุ่มผู้สูงอายุที่อยู่บ้านเลี้ยงลูกหลาน (2) การส่งเสริมพืชทางเลือกที่เป็นแหล่งโปรตีนและองค์ความรู้ในการเข้าถึงแหล่งโปรตีน (3) การพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์งานหัตถกรรมที่หลากหลายเพื่อตอบโจทย์ลูกค้าตามยุคสมัย (4) การรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น พืชอาหาร สมุนไพร งานหัตถกรรมต่างๆ ในรูปแบบหนังสือหรือสื่อออนไลน์ (5) การสนับสนุนทุนการศึกษาแก่เยาวชนสตรีโดยเฉพาะสายอาชีพ (6) การพัฒนาศักยภาพ/ภาวะผู้นำในกลุ่มสตรี (7) องค์ความรู้ด้านการใช้เทคโนโลยีดิจิทัล

ส่วนที่ 2 ผลการดำเนินงานส่งเสริมของ สวพส. ต่อคุณภาพชีวิตของครัวเรือนและการเปลี่ยนแปลงบทบาทสตรีชาติพันธุ์ในพื้นที่ดำเนินงานของ สวพส. ด้วยการสัมภาษณ์กลุ่มสตรีตัวอย่าง 3 ชาติพันธุ์ ได้แก่ ม้ง เมี่ยน และไทลื้อ ในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง 3 แห่ง ได้แก่ วังไผ่ ถ้ำเวียงแก้ว และน้ำแ่่ง จำนวนตัวอย่างทั้งสิ้น 99 ราย พบว่าสตรีผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่มีอายุ 31-60 ปีขึ้นไป คิดเป็น 92% โดยสตรีตัวอย่าง 67% ได้รับการศึกษา ส่วนใหญ่จบชั้นประถมศึกษา (48%) และมีมัธยมศึกษา (39%) สำหรับการเข้าร่วมงานส่งเสริมกับ สวพส. แบ่งเป็น 3 ด้าน ได้แก่ ด้านการส่งเสริมอาชีพทั้งในและนอกภาคการเกษตร ด้านการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม

ผลการดำเนินงานส่งเสริมของ สวพส. ส่งผลให้คุณภาพชีวิตของครัวเรือนและบทบาทสตรีมีการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นในแต่ละมิติ รายละเอียดดังนี้ **ความมั่นคงด้านอาหาร** โดยภาพรวมครัวเรือนมีความมั่นคงด้านอาหารเพิ่มขึ้น เมื่อเทียบกับก่อนเข้าร่วมงานส่งเสริมที่ครัวเรือน 18% ชาดแคลนข้าวหลังเข้าร่วมงานส่งเสริม จนกระทั่งปี พ.ศ. 2563 ครัวเรือนที่ขาดแคลนข้าวมีความมั่นคงด้านอาหารเพิ่มขึ้น ครัวเรือน 8% มีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคเพิ่มขึ้น บางครัวเรือนมีสถานการณ์การขาดแคลนข้าวลดลงจาก 3-4 เดือน เหลือ 1-2 เดือน ครัวเรือนส่วนใหญ่สามารถเข้าถึงแหล่งอาหารประเภท

พืชผัก ผลไม้ สมุนไพร ที่หลากหลายได้ตั้งแต่ 10 ชนิดขึ้นไป และมีเนื้อสัตว์บริโภค ตั้งแต่ 3 ชนิดขึ้นไป ด้านรายได้ต่อปีของครัวเรือน โดยภาพรวมครัวเรือนสตรีตัวอย่างมีรายได้เพิ่มขึ้น เมื่อเทียบกับก่อนเข้าร่วมงานส่งเสริมซึ่งครัวเรือนส่วนใหญ่ (82%) มีรายได้น้อยกว่า 50,000 บาท/ครัวเรือน/ปี หลังเข้าร่วมงานส่งเสริม จนกระทั่งปี พ.ศ. 2563 สตรีตัวอย่างมีรายได้เพิ่มขึ้น โดยมีครัวเรือนที่มีรายได้น้อยกว่า 50,000 บาท/ครัวเรือน/ปี คิดเป็น 7% ครัวเรือนที่มีรายได้สูงสุด คือ 450,000-500,000 บาท/ครัวเรือน/ปี คิดเป็น 2% และรายได้ส่วนใหญ่ 50,000-150,000 บาท/ครัวเรือน/ปี คิดเป็น 60% โดยแหล่งที่มาของรายได้ส่วนใหญ่มาจากภาคการเกษตร

ผลการเปลี่ยนแปลงเรื่องบทบาทและการมีส่วนร่วม พบว่าสตรีมีบทบาทในด้านต่างๆ มากขึ้น ดังนี้ ความมั่นคงด้านอาหาร โดยรวมสตรี 88% เป็นผู้ตัดสินใจหลักในการเลือกชนิดอาหารของครัวเรือน ด้านครอบครัว สตรีมีบทบาทหลักในการดูแลรักษาสุขภาพอนามัยของคนในครอบครัว การเลือกอาหารสำหรับครอบครัว การศึกษาของบุตร การออมเงิน และมีบทบาทที่ค่อนข้างเท่าเทียมกับผู้ชายในการเลือกชนิดพืช/สัตว์เพื่อสร้างรายได้ การจำหน่ายผลผลิต การหาแหล่งทุนและสินเชื่อเพื่อการเกษตร การตัดสินใจเรื่องค่าใช้จ่ายของครัวเรือน นอกจากนี้สตรียังมีส่วนร่วมในการพัฒนาหมู่บ้าน 3 เรื่องหลัก ได้แก่ ร่วมจัดทำแผนพัฒนาหมู่บ้านกับผู้ใหญ่บ้านและชุมชน ร่วมพัฒนาชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านต่างๆ และเป็นผู้นำด้านการอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น ในส่วนของการยอมรับบทบาทสตรีของชุมชน พบว่าชุมชนมีการยอมรับบทบาทผู้หญิงในปัจจุบันมากขึ้นจากสตรีมีบทบาทในการดำรงตำแหน่งทางการเมืองท้องถิ่นและการพัฒนาชุมชนมากขึ้น สตรีเริ่มมีบทบาทการเป็นผู้นำในการดูแลครอบครัวมากขึ้น สตรีมีบทบาทตัดสินใจในการพัฒนาชุมชนมากขึ้น สตรีมีสิทธิ์เข้าร่วมประชุม เสนอความคิดเห็น และตัดสินใจได้มากขึ้น สตรีสามารถเลือกประกอบอาชีพตามความต้องการของตนเองได้ สามารถทำงานนอกบ้านเลี้ยงดูตนเองและครอบครัวได้ เป็นต้น

ผลการเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับ SDG # 5 จำนวน 3 เรื่อง ได้แก่ (1) สัดส่วนของผู้หญิงที่ดำรงตำแหน่งในการปกครองท้องถิ่น พบว่าสตรีตัวอย่าง 31% ดำรงตำแหน่งในการปกครองส่วนท้องถิ่นและตำแหน่งในกลุ่มต่างๆ (2) ส่วนแบ่งของผู้หญิงในจำนวนของผู้ที่เป็นเจ้าของที่ดินทางการเกษตร พบว่าโดยภาพรวมสตรีตัวอย่าง 36% มีชื่อเป็นผู้ใช้ประโยชน์ที่ดินทางการเกษตร ในขณะที่โครงการฯ ว่างไว้ ภรรยาที่มีชื่อเป็นผู้ใช้ประโยชน์ที่ดินทางการเกษตรมากที่สุด คิดเป็น 61% (3) สัดส่วนของผู้ที่เป็นเจ้าของโทรศัพท์มือถือ พบสตรีตัวอย่าง 82% เป็นเจ้าของโทรศัพท์มือถือ และ 92% สามารถใช้โทรศัพท์มือถือ (Smart Phone) ในด้านอื่นๆ เช่น เข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ดูข้อมูลดินฟ้าอากาศ ทำธุรกรรมทางการเงิน รวมถึงการติดต่อสื่อสารในรูปแบบการแชทหรือวิดีโอ เป็นต้น

สำหรับแนวทางการยกระดับบทบาทสตรีชาติพันธุ์ที่เท่าเทียมกันในชุมชนโครงการหลวงประกอบด้วย (1) การส่งเสริมอาชีพนอกภาคการเกษตรสำหรับกลุ่มสตรีที่อยู่บ้านเลี้ยงลูกหลาน (2) การพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์งานหัตถกรรมที่หลากหลายเพื่อตอบโจทย์ลูกค้าตามยุคสมัย (3) การเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้าชุมชนด้วยการสร้างโลโก้หรือตราสินค้าของชุมชน (4) การเข้าถึงแหล่งทุนที่หลากหลาย (5) การพัฒนาศักยภาพ/ภาวะผู้นำในกลุ่มสตรี (6) องค์กรความรู้ด้านการใช้เทคโนโลยีดิจิทัล (ความรู้ การตลาด)

แต่ทั้งนี้ยังมีความจำเป็นต้องศึกษาและทดสอบกระบวนการพัฒนาเพื่อยกระดับเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนด้านความเท่าเทียมทางเพศ ซึ่งเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ กระบวนการเรียนรู้ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ในระยะต่อไป

คำสำคัญ: หุ่นส่วนการพัฒนา บทบาทหญิงชาย เศรษฐกิจพอเพียง พื้นที่สูง